

SON ÜTOPYA, TARİHTE İNSAN HAKLARI

Selda ERSÖZLÜ¹

Kitap İncelemesi

İnceleme Geliş Tarihi: 07.04.2022
İnceleme Kabul Tarihi: 13.05.2022

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1084237

KİTAP KÜNYESİ:

Yazar: Samuel Moyn
Çeviren: Firdevs Ev
Basım Yılı ve Yeri: 2017, İstanbul
Basımevi: Koç Üniversitesi Yayınları
Sayfa Sayısı: 272
ISBN: 978-605-9389-22-8

İnsan haklarının korunabilmesi ve ihlallerinin önlenmesi için nasıl bir hukuk, devlet ve siyaset anlayışı ile hareket edilmesi gerektiği, insan haklarının nasıl kavramsallaştırıldığı ile ilgili bir tartışmaya işaret etmektedir (Kuçuradi, 2011). Tarihçiler, uluslararası ilişkiler uzmanları, siyaset ve hukuk bilimcileri bu hakların neler olduğunu ve adalet ve eşitlikle ilgili değerlerle ilişkisini uzun yıllardır araştırmaktadırlar. Yale Üniversitesinde hukuk ve tarih Profesörü olan Samuel Moyn da bu isimlerden birisidir. Bu çalışmada insan hakları tarihi alanında birçok esere² imza atmış olan Moyn'un "*Son Ütopya, Tarihte İnsan Hakları*" kitabı incelenecektir. Bu incelemenin temel amacı, Moyn'un insan hakları hakkındaki temel savlarını ortaya koyabilmek ve onun düşüncesinde insan haklarının neden "son ütopya" olduğuna dair bir açıklık getirebilmektir.

Moyn, *Son Ütopya*'da insan haklarını küresel ve tarihsel bir bağlama yerleştirerek siyasi ve sosyal boyutlarının yanı sıra düşünsel tarihini de içeren bir araştırma sunmaktadır. Kitap, Moyn'un konuyla ilgili tüm tarihsel anlatıları reddederek geliştirdiği eleştirel bakış açısı ile özgün bir nitelik taşımaktadır. İlerlemeden ziyade, süreksizlikleri, sıçramaları içeren "alternatif tarih" anlayışı ile kitapta geliştirilen en temel sav: insan haklarının, "alışlagelmiş varsayımların aksine", "1970'lerde bir anda nereden geldiği anlaşılmadan sahneye çıkmış olmasıdır" (s. 8).

¹ Doktora Öğrencisi, T.C. Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, selda_ersozlu@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-1274-570X.

² Samuel Moyn uluslararası hukuk, insan hakları, savaş hukuku ve tarih alanında Avrupa düşünsel tarihine dair kitapların yazarlığını ve editörlüğünü yapmıştır. *Last Utopia, Human Rights in History* 2010 yılında yayımlanmıştır. Yakın tarihte yayımlanan diğer kitaplarından bazıları şunlardır: *Human Rights and the Uses of History* (2014, Verso), *Christian Human Rights* (2015, University of Pennsylvania Press), *Not Enough: Human Rights in an Unequal World* (2018, Harvard University Press) ve *Humane: How the United States Abandoned Peace and Reinvented War* (2021, Farrar, Straus and Giroux) (SAMUEL MOYN Home Page, 2022).

Moyn, çağdaş insan haklarının eski Batı medeniyetinden yola çıkarak Orta Çağ'da geliştiği, modern devlet egemenliğine yönelik doğal haklarla birlikte ivme kazandığı ve faşist zulümlere tepki olarak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde doruk noktasına ulaştığı fikrine karşı çıkmaktadır. Bugünkü anlamıyla “insan hakları”, dünyanın ütopyaya olan inancını kaybetmesiyle birlikte 1970’lerde “sert bir iklimde hayatta kalabilecek minimalist ve güçlü bir ütopya olarak” (s. 107/121)³ ortaya çıkmış ve bu tarihlerden itibaren küresel siyasi söylemde yaygın bir kavram hâline gelmiştir. Böylelikle yazar 1970’leri “uluslararası insan hakları” hareketi için hem niteliksel hem de niceliksel bir atılım olarak tanımlamaktadır.

Moyn, insan haklarının “küresel siyasi normlar bütünü olarak, ulusötesi bir toplumsal hareketin öğretisini” sağladığı görüşündedir (s. 15). Bu anlayış, haklar ve siyasi topluluklar arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Yazar, bu değişkenlere bağlı olarak, ilk üç bölümde insan haklarının gelişimini ahlaki ilerlemenin doğal, son noktası olarak anlatan tarihçilere yönelik eleştirilerini, dördüncü ve beşinci bölümlerde ise temel savlarını geliştirmekte ve insan haklarının anlamına dair tarihsel bir anlatı sunmaktadır.

Moyn, insan hakları (human rights) ve insanoğlunun hakları⁴ (rights of man) arasında ayrıma giderek, 1970’lerde insan hakları hareketinin gelişimine ilham veren “insan hakları”nı, birey ve devlet arasındaki ilişkiyi yöneten “yurttaşlık hakları”ndan farklı olarak tanımlar. Hem 1776 “Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi” hem de 1789 “Fransız İnsan (Man) ve Yurttaş Hakları Bildirgesi”, insan haklarını doğal hukukun devamı olarak göstermeye çalışmaktaydı. Hatta 1948 “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi” de aynı düşüncenin ürünüydü. Doğal haklar “başından beri devletin otoritesinin ötesine geçmektense onun bir parçasıydı” (s. 12). Devleti güçlendirme saikinin ardında ise söz konusu dönemin devletlerinin sömürgeleşme peşinde koştukları gerçeği vardı. İnsanlar yalnızca belirli bir devletin üyeleri olarak haklara sahip olabildikleri için haklar anlamlı bir şekilde devlet sınırlarının ötesine geçemiyordu. Evrensel, ulusötesi anlamda haklar “doğal” veya “hümanist” değil, “siyasi” ve “medeni”ydi (s. 20/17).

Uluslararası örgütler, hümanistlik ve sömürgecilik karşıtı hareketle ilgili eleştirel açıklamalar, insan hakları fikriyle ilgili nitelikleri tanımlamak için ne gerektiğini de ortaya

³ Çeviri tarafımdan yapılmıştır. Çalışma boyunca kavramsal vurguların altını çizmek için çeviriye müdahale ettiğim yerlerde verilen ilk atıflar eserin Türkçe baskısına, ikinci atıflar ise İngilizce baskısına ait sayfa numaralarıdır.

⁴ Moyn, devletin siyasi düzeniyle doğrudan bağlantılı olduğu için doğal hakların insan haklarını öngördüğüne inanmanın savunulamaz olduğu düşüncesindedir. “Doğal haklar, insanlık tarafından bir imtiyaz olarak, *sahip olunan* öznel yetkilerdi” (s. 24). Özel mülkiyet hakkı ve daha birçok unsurun doğal haklar hâline gelmesinin ardında Tanrı vergisi ödevlerden oluşan sağlam bir doktrin vardı. Bu haklar hem koruma altına alınmak hem de tanımlanmak için devletten ayrılamazlardı.

koymaktadır. Yazarın anlayışına göre, insan haklarının altında yatan değer sistemini ve geçmişteki diğer evrenselcilikleri⁵ “uluslararası insan haklarının ilerici yükselişine bir hammadde” (s. 10) olarak ele alınmasının ve geçmişteki “hak” çağrışımlarını, çağdaş insan hakları fikrinin doğal öncülleri olarak görülmesinin hiçbir kazanımı yoktur; zira bunların “insanlık” ve “haklar” kavramlarıyla ilgisi kısıtlıdır. Belirli hak talepleri benzerlik taşıyorsa da, örneğin; Fransız Devrimi döneminin “insanların doğuştan kazanılmış ölümsüz hakları” geleneği ile günümüz “insan hakları”nın fikirleri temelde o kadar farklıdır ki, onlar aynı tarihin ayrılmaz parçaları olarak ele alınamazlar. Uluslararası insan haklarının mevcut ideolojik biçimi, aydınlanma ilkelerinin kademeli bir evrimi değil, II. Dünya Savaşı sonrası ütopyik toplumsal görüşlerin, özellikle de sömürgecilik karşıtlığı ve Marksizm’in başarısızlıklarından sonra yeniden bir araya gelme girişimidir.

Moyn, insan haklarının Nazi soykırımı ile bağlantılı olduğunu düşünse de ona göre “Holokost'a verilmiş bir yanıt değildi” (s. 45). Savaş sonrası dönemde Holokost bilinci yaygın değildi, dolayısıyla insan hakları bu ihtiyaca bir yanıt olarak gelişmiş olamazdı. Dahası, bu dönemde uluslararası haklara dair hiçbir hareket ortaya çıkmamıştı. 1940’ların sonlarında, devletlerin eylemlerinin insan hakları tarafından sınırlandırılabilmesi veya kontrol edilebileceği fikri hiç ciddiye alınmamıştı. Yapılan tartışmalarda Yahudi soykırımından söz bile edilmeyen “Evrensel Bildirge”nin “diplomatik ve ideolojik kökenlerinin hikâyesi”, Batılılaşmasını ve uzlaşmazlığını gösteriyordu. Böylece “insan haklarını sınırlar ötesinde yasal olarak uygulamaya geçme olasılığı 1950’de ölmüştü” (s. 64/69).

1950’ler ve 1960’larda insan hakları, sömürge karşıtı bağımsızlık mücadeleleri ve sömürgecilik sonrası çatışmalarla derinden iç içe geçmişti. Bu hareketler ulusal bağımsızlık ve “kendi kaderini tayin etme” fikrine dayanmaktaydı. Ancak ne insan hakları kavramına ne de Evrensel Bildirge’ye başvurdular. Ayrıca bu hareketler ulusal kurtuluşu, klasik özgürlükler veya “toplumsal haklar” yerine, kolektif ekonomik kalkınmaya odaklanarak bünyesine katmıştı. Sömürgeleştirme BM’de yeterli “yeni devlet” sayısına ulaşılmasını sağlayınca, insan hakları kavramı kolektif kendi kaderini tayin etme temel ilkesine dâhil edildi (s. 78-79). İnsan haklarını ilk kez takdim eden BM, ilkesel olarak egemenlikten ya da imparatorluktan kopmayı reddeden büyük güçlerin ittifakı olarak öne çıkmış (s. 13); sömürgeciliğe karşı yalnızca ulus devletlerin önceliğini, sınırlarını ve yasal egemenliklerini onaylamıştı. Kendi kaderini tayin etme hakkı eşliği, adil kalkınma tasavvurlarıyla boyunduruk altına alınmıştı ve

⁵ Antik Yunan ve Roma düşünürlerinin Stoacı kozmopolitik ya da erken modern doğal hukuk düşüncesi gibi.

“yeni bir uluslararası ekonomik düzen” çağrısında bulunuyordu (s. 104). Dolayısıyla sömürgecilik karşıtı hareketler de insan hakları için anlamlı hareketler değillerdi.

1970’lerden itibaren insan haklarına anlam veren şey, ahlakın siyaset üzerindeki zaferi ve uluslararası hukukun ulusal egemenlik üzerinde üstünlüğüdür. Fransız Devrimi çağında “insan hakları” ulus-devletin oluşumunda somutlaşırken, modern insan hakları fikrinin özü devleti tamamen aşma arzusudur. İnsan haklarının vaadi, yeni siyasi oluşumların kurulmasına ve istikrarına yardımcı olmak değil; “ülkeler arası kesin sınırların yerini yavaş yavaş uluslararası hukukun hâkimiyetine bırakarak bu sınırların aşılması” (s. 7/1); “devletin politikalarından, günümüz iştiyaklarını da tanımlayan küresel ahlaka geçmek”tir (s. 41/43).

Moyn’a göre insan haklarının oluşturduğu tarihsel farklılığın kaynağı, “her yerde tüm haklara yönelik ümitlerin dönüşümü”nün motive edici bir ideoloji olarak hayatta kalmasında yatmaktadır (s. 150). Geçmişle bağlarını tamamen koparmamış, merkezi olmayan, heterojen yapılara sahip yeni toplumsal hareketleri Moyn, siyasetin değerler konusunda düzlem değiştirdiği küresel bir adalet hareketi olarak görmektedir (s. 191). Geniş kitlelere sahip bu hareket “mümkün olanı talep eden bir gerçekçilik” olarak insan hakları dilini kullanmaktaydı (s.1 08) ve bu sloganla özdeşleşerek büyüdü. Medeni haklardan insan hakları vurgusuna geçiş, “normların merkezi forumu ve tek temsilî koruyucusu olarak BM’in nefes kesici marjinalleştirilmesiyle doğrudan ilişkili olarak patladı” (s. 114/129)⁶.

“Marksist hümanizm” umutlarının çökmesiyle, Sovyetler Birliği’nde olduğu kadar Batı’da da insan haklarını bir çerçeve olarak alan “ahlaki bir sistem” ve “siyaseti aşma iddiasıyla işleyen bir siyaset” yer aldı. Siyasi dönüşüme dair maksimalist hayallerin başarısız olmasına, ahlaki eleştiri yolunun açılması eşlik ediyordu (s. 122). Ahlaki muhalefetin ilk öncülü, uygulanamaz, sıradan bir siyasetten vazgeçmekti (s. 179). Uluslararası Af Örgütü’nün felsefesiyle uyumlu olan bu duruş, “faydacı ihtiyaçlara değil *gizli bir alana* dayalı ahlak; ödün verme, şiddet ve başarısızlık değil, saflık ve sahicilik” getiriyordu (s. 142). Yasal hakları bünyesine alan bir rejimin meşruiyetini inşa etmesi ise “kelimelerle” mümkündü yani “yasallığa ve insan haklarına başvuru, en fazla ümit vadeden şeydi” (s. 141).

⁶ Kadın hareketleri ve dünya çapındaki grup kimliklerine göre örgütlenen STK faaliyetlerinin hızlı bir şekilde artmasıyla “son ütopya” olarak ortaya çıkan insan hakları, Uluslararası Af Örgütü’nün kurulması ile daha da organize hâle getirildi. Yahudi aktivist ve entelektüeller, Yahudilik davasını insan hakları bayrağı altında tanıtmak için kurumlar ve konseyler kurdu. Buna ek olarak Sovyet muhalifler, Latin Amerikalı Katolikler gibi aktörler siyasetin ötesinde bir ahlak görüşüne sahiptiler. Bu gelişmeler Jimmy Carter’ın başkanlığından destek aldı; uzun vadede Amerikan dış politikası bireysel insan haklarına atıfta bulunan “ahlaki” bir seçeneğe uygun olarak değiştirildi (s. 137).

İnsan hakları hareketi 1990’da Soğuk Savaş sona erdikten sonra “bireysel haklar etrafında dönen” bir enternasyonalizmi benimsedi. Her türden sosyal ve ekonomik hakları kapsayan bir uluslararası hukuk sistemini dâhil eden bu görüş daha geniş ve ilerici bir insan hakları temeli sunuyordu.

Sonuç olarak, sosyal değişim ve yasal reform mekanizması olarak modern insan hakları düşüncesi, devlet sınırları içinde ve ötesinde olası bir üstünlük talep etmeye başlamıştır. Bununla birlikte, minimalizm ve ütopyacılık sayesinde kendisine yer bulan insan hakları dünyasının koşulları günümüzde artık mevcut değildir. Ulusal hükümetlerin rızası ve gücüyle oluşturulan ancak insan hakları hareketlerinden çok farklı düşünsel ve tarihsel temellere dayanan uluslararası kurumların bu hareketi hangi bilince dayanarak savunacakları belirsizdir. Moyn’un görüşünde insan hakları programının önündeki tek seçenek, sınırlarını daha dürüst bir siyaset ile genişletmek ya da belirsiz başka siyasi görüşlerin önünü açmaktır (s. 191).

Karl Mannheim, “*İdeoloji ve Ütopya*” (2002) eserinde ideoloji ve ütopyayı inanç ve fikir sistemleri olarak tanımlar. Bir ideoloji, mevcut olanı, geçmişin bakış açısından yorumlama yoluyla onu gizlemeye ve muhafaza etmeye bunun tersine bir ütopya ise gelecek üzerine odaklanarak şimdiki aşmaya çabalar. İdeoloji, mevcut düzeni koruyan bakış açıları; ütopyalar ise sosyo-ekonomik çıkarlarından arınmış olan grupların dünya görüşüdür. Moyn kitabında Mannheim’in adını zikretmese de kanımca “*Son Ütopya, Tarihte İnsan Hakları*” eseri bu görüşün izlerini taşımaktadır. Moyn’un insan haklarını ütopya olarak nitelemesi bir yandan hümanist bir düşünce ile “daha iyi ve adil” henüz var olmayan bir dünya tahayyülü içermekte, diğer yandan ise egemen güçlerin elinde araçsallaştırılarak ideolojik bir söyleme⁷ dönüştürülmesine işaret etmektedir. Moyn’un bu eserdeki temel amacı da insan haklarının egemen güçlerin yetkisi dışında nasıl kurumsallaştırılabileceği sorununu⁸ araştırmaktır. Ancak kendisinin de belirttiği gibi bu “son ütopya”dır. Bunun birbiriyle bağlantılı iki nedeni vardır. İlki, 1970’lerde daha önceki ütopyaların yıkılmasıyla “bireysel haklar etrafında dönen bir enternasyonalizmin yükselmesi” (s. 13) ve bu yeni toplumsal hareketlerin siyasetten aşkın

⁷ Moyn’a göre insan haklarının “dili” hem kamuoyunun kullanımında hem de uzmanlar ve tarihçiler tarafından çoğunlukla yanlış anlaşılmıştır. Moyn, “geçmişin, yakın bir zamanda gerçekleşmiş beklenmedik bir olayın hazırlık evresi olarak görülmesinin”, hem geçmiş hem de gelecek hakkında yanlış fikirler edinilmesine sebep olacağını savunmaktadır. Bu yanlış fikirler, geçmişin geleceğin öngörüsü olarak değerlendirilmesini; bundan dolayı da yakın bir zamanda gerçekleşmiş beklenmedik bir olayın, gerçekte olduğundan daha az şaşırtıcı olarak kabul edilmesi ile sonuçlanmaktadır. İnsan hakları tarihine bu fikirlerle yaklaşım, bugünkü “yeni hareketin istediği veya ihtiyaç duyduğu mitleri” (s. 11) sağlamaktadır. Moyn’un insan hakları tarih yazımı ile genişletilmiş eleştirileri için ayrıca bkz. (Moyn, Human Rights and The Uses of History, 2017).

⁸ “Güçsüzlerin gücü olma iddiasından doğan insan hakları kaçınılmaz şekilde güçlünün gücüyle ilişkili oldu” (s. 192).

ahlaki bir bilinçlilikle benimsedikleri insan haklarının gerçek anlamını bularak son noktaya ulaşmasıdır. Öte yandan Moyn'a göre, "insan hakları genel bir slogan, bir dünya görüşü ya da bir ideal olamaz" (s. 192); otoritesini ahlaktan değil, "insan eliyle meydana getirilmiş haklar"dan (s. 13) yani bireysel haklara dayanan uluslararası hukuktan almalıdır. Buna bağlı olarak Moyn'un insan haklarını "son ütopya" olarak nitelendirmesinin ikinci nedeni de insan hakları programının uluslararası hukukçular, toplumsal hareketler ve küresel kurumlar tarafından tamamen benimsenmiş olsa bile, en büyük hak ihlalcisi olan devletlerin desteği olmadan uygulanabileceğinin kesin olmamasıdır. Bu bakımdan ana sorunsal olarak bir yandan egemenlik ve devletler, diğer yandan da bireysel ve kolektif insan hakları arasındaki çatışma eser boyunca devam etmektedir.

Kaynakça

- Kuçuradi, İ. (2011). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya*. (M. Okyayuz, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Moyn, S. (2010). *Last Utopia, Human Rights In History*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Moyn, S. (2022). Home Page. Yale University. <https://campuspress.yale.edu/samuelmoynd/> Erişim Tarihi: 02.01.2022.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Selda Ersözlü %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Selda Ersözlü contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.